

KELÂM ATOMCULUĞU
VE
KAYNAĞI SORUNU

M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY

İRFAŦ BAYIN

Fecr Yayınları: 118

Mizanpaj: CİNAS

Kapak: CİNAS

Baskı, Kapak Baskı:

KALKAN MATBAACILIK

Büyük San. 1. Cad. 99/32 İskitler

Tel: 0312. 3419234-3421656 Ankara

1. Baskı

Aralık 2008

ISBN: 978-975-6004-55-5

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.

Rüzgarlı Cad. Rüzgarlı İşhanı No: 2 Kat: 5 Ulus/ANKARA

Tel: (0 312) 310 08 60 – Fax: (0 312) 311 47 89

web: www.fcr.com.tr – e-mail: fcr@fcr.com.tr

KELÂM ATOMCULUĞU

M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY

Orijinal Adı : Mütেকellimîn ve Atom Nazariyesi

Kaynak : Dâru'l-Fünûn İlâhiyat Fâkûltesi Mecmuâsı

yıl: 1925, **sayı:** 1/A, **sayfa:** 58 – 119

KELÂM ATOMCULUĞUNUN KAYNAĞI

VE

ANTİKÇAĞ ATOM TEORİLERİ İLE

BENZERLİKLERİ SORUNU

Ekler ve Notlarla

Osmanlıcadan Sadeleştirerek Hazırlayan

İRFAŦ BAYIN

ANKARA 2008

MEHMET ŞEMSEDDİN GÜNALTAY (1883-1961)

1883'te Kemaliye'de doğdu. 1905'te Dârü'l-Muallimîn-i Âliyye'nin Fen bölümünü bitirdi. Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. Çeşitli idari, siyasi ve akademik görevlerde bulundu. Dârü'l- Fünûn, Ankara ve İstanbul üniversitelerinin Edebiyat ve İlâhiyat Fakültelelerinde, Dinler Tarihi, Felsefe Tarihi, İslâm Tarihi, Fıkıh Tarihi profesörü olarak uzun yıllar öğretim üyeliği yaptı. Akademik faaliyetlerini devlet ve siyaset adamı kimliği ile birlikte yürüten Günaltay, 1915'te İttihat ve Terakki Fırkası Bilecik Milletvekili seçildi. 15.01.1949 - 22.05.1950 arasında, CHP milletvekili olarak Başbakanlık yaptı. Doğu ve Batı kültürlerini yakından tanıyan, eserleri, akademik ve siyasi kişiliği ile Cumhuriyet'in kurulduğu dönemde din-devlet ilişkilerinin şekillenmesinde önemli roller oynayan Günaltay, 20 Ekim 1961'de İstanbul'da vefat etti.

Dinî, felsefî ve tarihî konularda pek çok eser yazan Günaltay'ın önemli eserleri ve bazı makaleleri vardır. Kitaplarından bazıları şunlardır: *İslâm'da Tarih ve Müverrihler; Tarihi-i Edyân; Zulmetten Nûra; Hurâfâtın Hakikate; Felsefe-i Ülâ (İsbât-ı Vâcib ve Ruh nazariyeleri); Türk Tarihi'nin İlk Devirleri, Uzak Şark, Kadim Çin ve Hint; Türk Tarihi'nin İlk Devirleri, Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya; Dil ve Tarih Tezimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar; İslâm Tarihi.*

Çeşitli dergilerde Osmanlıca ve Türkçe makaleler de yazan olan Günaltay'ın makalelerinden bazıları şunlardır: "Felsefe-i Kadîme İslâm Âlemine Ne Şekilde ve Hangi Tarîk ile Girdi" *DFİFM*, c:2, s:183-220, y:1926 (*Antik Felsefenin İslâm Dünyasına Girişi*, Sad: İrfan Bayın, Kaknüs Yay. İst-2001), "Türk Filozofu Fârâbî: Hayatı, Âsârı, Mesleği" *DFEFM*, c:2, sy:1-5, s:31-56/93-127, y:1338 (iki bölüm halindeki bu makale tarafımızdan hazırlanmaktadır.)

İRFAN BAYIN

1972'de Bursa'da doğdu. Uludağ Ün. İlâhiyat Fakültesi'ni bitirdi. Bazı dergilerde deneme yazıları yayımlanan yazar, bir süre Kahire'de bulundu (1991-92). Marmara Ün. İlâhiyat Fakültesi İslâm Felsefesi bilim dalında 2002-2003 öğretim yılında başladığı yüksek lisans eğitimini sağlık sorunları nedeniyle tamamlamadan bırakmak zorunda kaldı. Çeşitli dönemlerde sözleşmeli olarak Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmenliği yapmış olan yazar, halen Bilecik'te İmam-Hatip olarak görev yapmakta ve İslâm Felsefesi ile ilgili araştırmalarını bağımsız olarak sürdürmektedir.

İTHÂF

Akciğer ve kan kanseri tedavisi gördüğü hastanenin ağır şartlarında, kendisine refakat ederken hazırlamaya çalıştığım bu eseri, yayımlandığını göremeden ebedî âleme intikal eden merhum Babam *Hasan Bayın* ve ardından çok geçmeden beyin kanaması sonucu ebedî yolculuğuna uğurladığım merhum Annem *Ayşe Bayın'*ın aziz ruhlarına minnet ve şükran duygularımın bir nişânesi olarak ithâf olunur...

İrfan Bayın

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	: adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	: adı geçen makale
<i>a.g.md.</i>	: adı geçen madde
Ank.	: Ankara
<i>a.s.</i>	: aleyhi's-selâm
<i>aş.bkz:</i>	: aşıya bakınız
AÜİF.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
<i>ayr.bkz:</i>	: ayrıca bakınız
<i>b.</i>	: İbn, bin
<i>Bkz:</i>	: Bakınız
<i>bsk.</i>	: baskı
<i>c:</i>	: cilt
CUİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>Çev:</i>	: Çeviren
<i>Der:</i>	: Derleyen
<i>DFEFM</i>	: Dâru'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuâsı
<i>DFİFM</i>	: Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuâsı
<i>DİA.</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı <i>İslâm Ansiklopedisi</i>
<i>DH.</i>	: İBN MEYMÛN, <i>Delâletü'l-Hâirîn</i> , Nşr: Hüseyin Atay, AÜİF. Yay. Ank-1974
<i>Fsl.</i>	: Fasıllar
<i>h.</i>	: hicri
<i>Hz.</i>	: Hazreti
<i>İDT.</i>	: M. M. ŞERİF, <i>İslâm Düşüncesi Tarihi</i> , Editör: Mustafa Armağan, İnsan Yay. İst-1990
<i>İFAV</i>	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
<i>İFFM.</i>	: <i>İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri</i> , Der-Çev: Mahmut Kaya, Klasik Yay. İst-2003

İst	: İstanbul
Krş:	: Karşılaştırınız
m.	: miladi
Md.	: Maddesi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Mkd.	: Mukaddime
m.ö.	: milattan önce
m.s	: milattan sonra
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Nşr	: Neşreden
ö:	: ölüm tarihi
s:	: sayfa
Sad:	: Sadeleştiren
s.a.v.	: sallallahu aleyhi ve sellem
s.n.	: Sadeleştirenin Notu
st:	: satır/sıra
sy:	: sayı
TDV İsam.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
Thk.	: Tahkik
Y:	: yıl
Yay.	: Yayınevi, Yayınları

İÇİNDEKİLER

SADELEŞTİRENİN ÖNSÖZÜ -----	13
BİRİNCİ BÖLÜM -----	27
A. KELÂM İLMİNİN TARİHÇESİ -----	29
I. KELÂM İLMİ ÖNCESİ DİNÎ VE SİYÂSÎ DURUM -----	29
a. İslâm Dünyasında İslâm Öncesi Yaşayan Dinler ve Mezhepleri-----	29
b. Hz. Peygamber (s.a.v) Sonrası Siyasi Çekişmeler-----	31
II. KELÂM İLMİNİN OLUŞUMUNU HAZIRLAYAN İLÂHİYAT SORUNLARI -----	34
a. Allah'ın Birliği (Tevhîd) Konusundaki İhtilaflar-----	34
b. İnsanın Özgürlüğü Sorunu-----	35
c. Allah'ın Sıfatları (Sıfâtullah) Sorunu-----	36
III. KELÂM İLMİ'NİN OLUŞUMU -----	37
a. İtikadî Sorunların Sistematik bir İlme Dönüşmesi: Kelâm İlmi	37
b. Selefiye Karşısında Mu'tezile ve Diğer Kelâm Ekollerinin Oluşması-----	39
IV. ÖZGÜN BİR FİKİR HAREKETİ OLARAK KELÂM -----	42
V. KELÂMCILAR İLE SELEFİYE ARASINDAKİ FARKLAR -----	44
a. Tevhîd İlkesi'nin Kelâm'daki Yeri ve Önemi-----	44
b. Kader ve Özgür İrade Sorunu-----	45
c. İnsan Fiillerinin Kaynağı Sorunu-----	46
d. İsbât-ı Vâcib Sorunu-----	47
e. Allah'ın Sıfat ve Fiilleri Sorunu-----	48
VI. KELÂMCILARIN TEMEL İLKELERİ -----	48
VII. SELEFİYE – MU'TEZİLE YAKINLAŞMASI -----	51
VIII. MANTIĞIN KELÂM'A GİRİŞİ	
VE GAZÂLÎ'NİN KELÂM'DA YAPTIĞI YENİLİK -----	53
a. Kelâm'da Gazâlî Etkisi: Mantık İlmi'nin Kelâm'a Girişi-----	53
b. Aristoteles Mantığı'nın Genel İlkeleri-----	55
c. Kelâm – Felsefe Yakınlaşması-----	58

B. KELÂMDA ANA KONULAR -----	60
I. KELÂMDA ATOM TEORİSİ -----	60
a. Kelâmcıların Atom Anlayışı: Cevher ve Arazlar Sorunu-----	61
b. Atomların Varlığının Kanıtlanması-----	65
b-1. Cisimlerin Bölünebilirliği Yönünden	
Atomun Kanıtlanması-----	65
b-2. Noktanın Varlığı Açısından Atomun Kanıtlanması-----	67
b-3. Hareket, Zaman ve Mekân Açısından	
Atomun Kanıtlanması-----	69
c. Kelâm Atomculuğunun Kaynağı-----	71
d. Kelâm Atomculuğu'nun	
Hind ve Yunan Atomizminden Farkı-----	74
e. Kelâmcılara Göre Atomların Özellikleri-----	76
e-1. Atomlar Bölünemez Niteliktedir-----	76
e-2. Atomlar Niceliksiz ve Basit Yapıdadır-----	78
f. Atomların Varlık Süresi Açısından	
"Zaman - Mekân - Hareket"-----	79
g. Arazların Atomlarda Varlığı-----	82
II. KELÂM'DA ANTI-DETERMİNİZM -----	85
a. Nedenselliğin İnkârı-----	85
b. "Doğa Yasaları" Sorunu: Âdet Teorisi:-----	87
III. KELÂM'DA "BOŞLUK" (HALÂ) KAVRAMI -----	90
a. Boşluk Fikrinin Kaynağı ve Boşluğun Tanımı-----	90
b. Boşluğun Varlığına İlişkin Deliller	
ve Delillere İlişkin Yorumlar-----	92
IV. KELÂM'DA İSBÂT-I VÂCİB -----	94
a. Atomculuk ile İsbât-ı Vâcib Arasındaki Bağlantı:-----	95
b. Allah'ın Birliğine (Tevhîd) İlişkin Deliller-----	96
V. KELÂM'DA ALLAH'IN SIFATLARI SORUNU -----	99
a. Yeni-Platonculuğun Allah Anlayışı-----	99
b. Soyut Bir Allah Anlayışının Sakıncası-----	100
c. Kelâmcılara Göre Zorunlu Varlık (el-Vâcibü'l-Vücûd)-----	100
d. Kelâmcıların Yaratma Teorisi-----	104
e. İbn Rüşd'ün Kelâmcıları Eleştirisi-----	107

SONUÇ -----	112
İKİNCİ BÖLÜM -----	113
KELÂM ATOMCULUĞUNUN KAYNAĞI, ÖZGÜNLÜĞÜ VE ANTİKÇAĞ ATOM TEORİLERİ İLE BENZERLİKLERİ SORUNU -----	115
1. Kelâm Atomculuğunun Kaynağına İlişkin İddialar -----	115
1.a. Kelâm Atomculuğunun Grek Kaynaklı Olduğu İddiası -----	115
1.b. Kelâm Atomculuğunun Hind (ve Budist) Kaynaklı Olduğu İddiası -----	120
2. Grek ve Hind Atom Teorilerinin Genel Özellikleri -----	124
2.a. Antik Grek Atomculuğunun Genel Özellikleri -----	124
2.b. Hind Atomculuğunun Genel Özellikleri -----	125
3. Kelâm Atomculuğunun Kaynağına İlişkin İddiaların Eleştirisi -----	127
3.a. Kelâm Atomculuğunun Grek Kaynaklı Olduğu İddiasının Eleştirisi -----	128
3.b. Kelâm Atomculuğunun Hind Kaynaklı Olduğu İddiasının Eleştirisi -----	136
4. Kelâm Atomculuğu ve Batı Felsefî Doktrinleri Arasında Karşılaştırma -----	143
4.a. Eş'arî Atomculuğu ve Leibniz'in Monadolojisi -----	144
4.b. Eş'arî Atomculuğu ve Malebranche'ın Okasyonalizmi -----	148
4.c. Eş'arî Atomculuğuna İlişkin Bir Yakıştırma: "İşlevsel Panteizm" -----	150
4.d. Eş'arî Anti-Determinizmi ve David Hume'un Ampirizmi -----	151
4.e. Kelâm Atomculuğu ve Modern Fizik Bilimi -----	153
4.e-1. Tafra Teorisi ve Kuantum Fiziği -----	154
4.e-2. Şehristânî'nin Cisim Tanımı ve Atom-Altı Parçacıklar Kuramı -----	156
5. Kelâm Atomculuğu ve İslâm Düşüncesi Paradigmasının Bütünselliği -----	158
5.a. Kelâm ve Kelâmcı Kavramlarının Belirleyiciliği -----	160
5.b. Kelâm Atomculuğunun Ortaya Çıkışına Neden Olan Konjonktür -----	162

5.b-1. Kelâm Tarihinin Dönemleri ve Ayırt Edici Nitelikleri	162
5.b-1.1. Mütekaddimîn Kelâmının Ayırt Edici Özelliği:	
Teo-Politik Kelâm -----	162
5.b-1.2. Müteahhirîn Kelâmının Ayırt Edici Özelliği:	
Teorik Kelâm -----	164
5.c. Kelâm Atomculuğunun Kaynağı ve Özgünlüğü-----	166
5.c-1. Kelâm Atomculuğunun Kaynağı -----	167
5.c-2. Kelâm Atomculuğunun Özgünlüğü -----	169
EKLER -----	173
EK-1: Meşşâi Felsefede Allah-Âlem ilişkisi -----	175
EK-2: Mâturîdî'nin Kelâmî görüşleri-----	191
EK-3: Kelâmda Tevhîd Konusunun Önemi -----	206
EK-4: Mâimonides ve <i>Delâletü'l-Hâirîn</i> 'i -----	211
EK-5: Tevellüd Doktrini-----	216
Küçük Kelâm Sözlüğü -----	221
Bibliyografya -----	247
Fransızca Kavramların Arapça ve Türkçe Karşılıkları -----	255

SADELEŞTİRENİN ÖNSÖZÜ

Kâinatın var oluşu, dünyayı biyolojik yaşamın idamesini sağlayan ve dilediği gibi kullanıp ona egemen olmak üzere insanın emrine verilmiş gelip geçici bir mekân olarak görmeyen insanlar için, her çağda düşünme, araştırma ve inceleme konusu olagelmıştır. Kâinat hakkında kuşatıcı bir düşünceye sahip olmak isteyenlerin zihinlerinde hep şu soruların yanıtı aranmıştır: Kâinat nasıl var oldu? Kâinatın bir başlangıcı ve sonu var mıdır, yoksa zamandan bağımsız olarak ezeli ve ebedî midir? Kâinat bir rastlantı sonucu mu var olmuştur, yoksa kâinattan aşkın bir kudretin eseri midir? Tanrı kâinatta içkin midir, kâinattan aşkın ve ondan ayrı mıdır? Kâinat yaratılmış ise Allah ile âlem arasında nasıl bir ilişki vardır ve bu ilişki nasıl gerçekleşmektedir?

Bu tür sorular düşünce tarihi boyunca yanıtı aranmış sorulardır. Fizik, kimya ve astronomi gibi uygulamalı bilimlerin araştırma konusu olmasından önce bu sorular dinlerin, teoloji ve felsefenin ana konuları arasında yer almıştır ve halen de uygulamalı bilimlerin yanı sıra bu alanların konusu olmaya devam etmektedir. Felsefeden önceki zamanlarda farklı mitolojilerde tatminkâr yanıtlar arayan insanoğlu, Thales'in "kâinatın arkhesi nedir?" sorusuyla birlikte mitolojiden felsefeye geçmiş, bu kez de gözlem ve akıl yürütmelerle sorunu çözmeye çalışmıştır. Leukippos, Epiküros ve Demokritos gibi Antik Yunan filozoflarının ortaya attığı atom teorilerinden Plotinus'un sudûr metafiziğine, Batlamyus'un dünya-merkezli (geo-centric) kozmolojisinden Nicolas Kopernikus'un güneş-merkezli (helio-centric) kozmolojisine, Malebranche'nin okasyonalizminden Whitehead'in süreç teizmine (Panenteizm) Spinoza'nın panteizminden Leibniz'in monadolojisine kadar birçok felsefî doktrin, söz konusu sorunların çözüm önerileri olarak geliştirilmiştir.

Batı düşüncesinde mitolojiden felsefeye, felsefeden de bilime doğru bir seyir izleyen âlemin var oluşu sorunu, hiç kuşkusuz İslâm düşüncesinde, özellikle İslâm felsefesi ve kelâmında da yoğun olarak tartışılmıştır. Dine dayalı geleneksel medeniyetlerde kozmolojik bilimler, vahiyle yakın ilişki içindedir. Nasr'ın da belirttiği gibi, değişmeyen vahiy; sosyal hayatın ve medeni-

yetin yaşadığı ve soluduğu kozmosun her yerinde kendini gösterir ve hissettirir.* İslâm düşüncesi geleneğinde, her konuda olduğu gibi, kâinata dair üretilmiş düşünce sistemleri, diğer dinsel düşünce geleneklerinden çok daha yoğundur. Zira Kur'ân, akletmeye önemle vurgu yapmakla insanı, sadece Allah'a kayıtsız şartsız itaat eden bir kul olarak değil, aynı zamanda bilinç donanımlı entelektüel bir varlık olarak kabul etmektedir. Kur'ân, insanı entelektüel bir varlık olarak tanımlamakla da kalmaz, ona, insanın kendisi de dâhil olmak üzere, üzerinde aklederek hikmetini araştıracağı objeler sunar ve bu işlevi ona bir sorumluluk olarak yükler. Şu halde İslâm'ın öngördüğü ideal insanın en önemli niteliklerinden biri de; insanın Allah'a karşı entelektüel olarak da sorumluluk taşıyan bir varlık olmasıdır.

Kur'ân'ın insana sunduğu düşünsel objelerin başında çeşitli yönleriyle kâinat gelmektedir. Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesi, tohumun bir ağaca dönüşmesine kadar geçirdiği evreler, güneşin kendi yörüngesinde dönmesi, devenin yaratılışı ve diğer canlı varlıkların her birinin farklı özellikleri vs. gibi insanın gözü önünde bulunduğu halde baktığı fakat görmediği objelere farklı bir gözle bakmasını emrettiği (*fe'nzurû*) entelektüel objelerden birkaçıdır. İnsanın kâinatın birer parçası niteliğindeki bu objelerden hareketle, kâinatla ilişkisi açısından, küllî olarak kâinatın bütününe bir düşünsel obje oluşuna dair ifade edilmeye çalışılan bu hususu şu ayet net bir şekilde özetlemektedir: "De ki; yeryüzünde gezip dolaşın da bir bakın yaratma nasıl başladı?" (29/Ankebut-20)

İslâm-öncesi/dışı yabancı kültür ve geleneklerle karşılaşmanın kısmen bir etkisi olsa da, esas olarak Kur'ân'ın entelektüel yönelimli ve yönlendirici yapısının etkisiyle, erken sayılabilecek dönemlerden itibaren İslâm düşüncesinin alt kategorilerini teşkil eden İslâm felsefesi, tasavvuf ve kelâmda kâinatın yapısına, varlık ve oluşuna ve Allah'la olan ilişkisine dair muhtelif fikirler ortaya atılmaya ve zamanla bu fikirler sistemleşmeye başlamıştı. İslâm düşüncesinin temel referansı olan Kur'ân'ın, ol-

* Seyyid Hüseyin NASR, *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*, Çev: Nazife Şişman, s:17, İnsan Yay. İst-1985

dukça geniş bir entelektüel faaliyet alanı belirlemiş olmasından dolayıdır ki; İslâm düşüncesinde birbirinden farklı kâinat doktrinleri geliştirilmiştir.

İslâm filozoflarıyla kelâmcılar arasında bu konuya ilişkin tartışmalar, âlemin kıdemi ve hudusu sorunu etrafında şekillenmiştir. Kindî istisna tutulursa, filozofların çoğu, âlemin kıdemi benimserken, kelâmcıların büyük bir kısmı kâinatın hudusunu kabul etmişlerdir. En büyük kelâm ekollerinden Mu'tezile ile Eş'arîlik arasında çatışma denebilecek düzeyde ciddi farklar bulunmasına rağmen, filozoflara karşı âlemin hudusunu kanıt-lama noktasında dikkat çekici bir ittifak vardır. Bu nedenle de Allah-âlem ilişkisi konusunun, filozoflarla kelâmcılar arasındaki farklılıkların daha net görülebileceği alanlardan biri olduğu söylenebilir.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki; İslâm düşüncesinde Allah-âlem ilişkisi konusunda farklı ve bazen birbirinin zıddı olarak geliştirilmiş kâinat tasavvurlarının varlığından hareketle, kelâm ve felsefe -ve tabi ki tasavvuf- arasında aşılması mümkün olmayan kalın duvarlar olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Çünkü İslâm düşüncesi paradigmatik bütünselliğe sahip olmasının yanı sıra, aynı zamanda dengeli bir düşünce geleneğidir. Temel referansı olan Kur'ân'ın da sağlamış olduğu zihnî imkânlar, onun entelektüel yönden zengin bir sistemler bütünü olmasını sağlamıştır. Bu nedenle birbirine zıt ve farklı doktrinler geliştirilmiş olması, İslâm düşüncesinin alt kategorilerinin arasında kalın çizgilerle belirlenmiş sınırlar ve birbiriyle hiçbir ilişki kurulamayacak derecede kesin ayrımlar bulunduğu anlamına gelmez. Bilakis bunun anlamı; İslâm düşüncesinde hiçbir görüş veya düşünce sisteminin alternatifsiz olmadığıdır. Durum bu şekilde anlaşıldığı takdirde ortaya çıkan sonuç şudur: Birbirinin alternatifi konumundaki farklı kâinat tasavvurlarından herhangi biri, diğerine göre İslâmî olmayan, ya da daha az İslâmî olan teoriler değil, hepsi İslâmî olma özelliğine sahip entelektüel seçeneklerdir. Bir doktrin diğerine tercih edilmesi ise kişinin psikolojik durumları, en-

telektüel yönelimleri ve kişisel yatkınlıklarına ve diğer kültürel faktörlere bağlı olarak değişmektedir.*

Filozoflar da kelâmcılar da, benimsedikleri kozmoloji doktrinlerini temellendirirken, ya da rakiplerine karşı kendi fikirlerini savunurken hem kendi düşüncelerini kanıtlayacak, hem de karşı tarafın tezlerini çürütecek deliller ve bu delillerin birbiriyle uyumlu hale getirilmesiyle oluşan alt-teoriler ortaya koymuşlardır. Fârâbî ve İbn Sinâ gibi filozoflar; Aristoteles fiziği, Batlamyus kozmolojisi ve Yeni-Platonculuktan aldıkları bazı fikirleri ahenk içinde bir araya getirip, kendi özgün bakış açılarıyla oluşturdukları ve kâinatın kıdemi fikrini içkin olan sudûr metafiziğini geliştirmişlerdir. Kelâmcılar ise hudus doktrinini kanıtlamak ve filozofların kâinatın ezeliği fikrini çürütmek amacıyla, nasslara dayanarak, bazen de nassları te'vîl ederek, kendilerine özgü bir takım ilke ve yöntemlerle bir cevher ve araz metafiziği geliştirmişler, yani atom teorisini oluşturmuşlardır.

Atomculuk ilk kez Ca'd b. Dirhem tarafından ortaya atılan ve Ebu Huzeyl el-Allâf tarafından geliştirilen "kendinden başka parçaya bölünemeyen parça" (el-cüz'ü'llezî lâ yetecezzâ) fikri üzerine inşa edilmiş ve Allah-âlem ilişkisini açıklamaya yönelik olarak geliştirilmiş kelâm doktrinlerinden biridir. Atomculuk; erken devir Mu'tezile kelâmcılarından sonra müteahhirîn kelâmcıları tarafından da benimsenmiş, rafine edilmiş ve Eş'arîlerin çalışmaları sayesinde sistemleştirilmiştir.

Sistem kurucu kelâmcıların büyük bir önem verdikleri ve bu nedenle de kelâm literatüründe oldukça geniş bir yere sahip olduğu halde kelâm atomculuğu hakkında yapılmış müstakil çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu konuya yer verilen eserlerdeki bilgiler ise kelâm atomculuğuna ilişkin kavratıcı olmaktan ziyade tanıtıcı bilgiler verdiği için oldukça yetersizdir. Müslüman araştırmacılar tarafından kelâm atomculuğu hakkında kitap boyutunda bir çalışma bulunmamasına rağmen, bazı oryantalistler bu konuda ya müstakil eserler kaleme almışlar, ya da

* Bkz: Osman BAKAR, *Gelenek ve Bilim: İslâm'da Bilim Tarihi ve Felsefesi Üzerine*, Çev: Ercüment Asil, s:66-67, Gelenek Yay. İst-2003

eserlerinde konuya geniş yer ayırmışlardır. Pines'in Arapçaya da tercüme edilen "*Mezhebü'z-Zerre inde'l-Müslimîn*" adlı eseri ve Wolfson'un "*Kelâm Felsefeleri*" adlı eserinde, içinden çıkarılsa bile bir kitap olabilecek şekilde yer alan "Atomculuk" başlıklı bölüm, oryantalistlerin kelâm atomculuğuna dair çalışmalarına örnektir. Ancak oryantalistlerce yazılan bu tür eserler, genelde kelâm atomculuğunun kaynağına ilişkin kasıtlı ve birçoğu yeterli ilmî dayanağı olmayan iddialar ihtiva eden eserlerdir.

Kelâm atomculuğuna dair, tespit edilebildiği kadarıyla Müslüman araştırmacılar tarafından yapılmış olan ilk çalışma, bir makale sınırları içinde de olsa Şemseddin Günaltay tarafından yazılan "Mütekellimîn ve Atom Nazariyesi" adlı makaledir. Bu kitabın birinci bölümünü de; bu makalenin "Kelâm Atomculuğu" başlığıyla günümüz Türkçesine uyarlanıp sadeleştirilmiş ve tarafımızdan eklenmiş açıklama dipnotlarıyla genişletilmiş hali oluşturmaktadır.

Bu eser iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Günaltay'ın adı geçen makalesinin sadeleştirilmesi ve kısa açıklama dipnotları yer almaktadır. İkinci bölüm ise tamamen bize ait olup, kelâm atomculuğunun kaynağına dair yazdığımız bir makale, küçük kelâm sözlüğü ve Günaltay'ın makalesinde yer alan bazı konularda dipnot sınırını aşan açıklamalarımıza ve metne müdahale etmiş olmamak için kendi görüşlerimize yer verdiğimiz beş ekten oluşmaktadır.

Günaltay'ın makalesinin içeriği hakkında birkaç konuya değinmek istiyoruz:

Günaltay, "Mütekellimîn ve Atom Nazariyesi" adını taşıyan makalesinde kelâm atomculuğu konusundan önce, bu teorinin arka-planını ve ortaya atılmasını hazırlayan süreci özetler. Bunun için öncelikle atom teorisinin arka-planını oluşturan erken devir kelâmının klasik problemlerinin ortaya çıkışına zemin hazırlayan siyasi süreci ve bu süreçle bağlantısını kurmak suretiyle fetihlerle birlikte Müslümanların diğer din, kültür ve medeniyetlerle karşılaşmasının entelektüel sonuçlarına kısaca değinir. Makalenin bu bölümünde Günaltay; mütekaddimîn kelâmcılarının tartıştığı tevhid, isbat-ı vacib, sıfatullah, hilafet-imamet, ka-

za ve kader, insanın özgürlüğü ve fiillerinin kaynağı gibi klasik kelâm problemleri hakkında mezheplerin fikirleri konusunda özet bilgiler verir. Bundan sonra, atom teorisi konusuna geçebileceği bir köprü oluşturur. Bu noktada tercüme hareketleriyle birlikte ortaya çıkan felsefî akımların giderek kelâmı köşeye sıkıştırdığını gören Gazâlî'nin, kelâmı düştüğü bu durumdan kurtarmaya yönelik bir hamleyle mantığı kelâma dâhil etmekle kelâmda yaptığı yenilik sonrası kelâm tarihinde bir kırılma meydana getirdiğinden ve bu kırılmayla birlikte kelâmın felsefî bir renge bürünmesinden, yani kelâmdaki içerik farklılaşmasından söz ederek bu bölümü tamamlar. Makalesinin ikinci bölümde ise; başta atom teorisi olmak üzere müteahhirîn kelâmcılarının boşluk ve nedensellik konularındaki fikirleri ve Allah'ın birliğine dair delillerine yer verir. Kelâmcılarının Yaratıcı ve düzen verici bir Allah tasavvuruna sahip olduklarına değindikten sonra, kelâmcılarla İbn Rüşd arasındaki polemiki özet olarak nakleder ve makalesine son verir. Böyle bir içeriğe sahip olmasından dolayı bu makale, bir bakıma “*kelâma ve kelâm tarihine giriş*” niteliği taşımaktadır.

Ancak adından da anlaşılacağı gibi, makalenin ağırlık noktasını kelâm atomculuğu oluşturmaktadır. Atom teorisinden önce yer verdiği konular, teorinin arka-planını, daha sonra değindiği konular ise atom teorisinin kapsadığı konuları açıklayıcı mahiyettedir.

Günaltay'ın -kendisi açıkça ifade etmese de- atom teorisile ilgili bir çalışma yapmasının asıl nedeni tüm yönleriyle bu teoriyi açıklamak değil, fakat bununla birlikte kelâm atomculuğunun kaynağı konusunda oryantalistleri, özellikle de kelâmcılar tarafından geliştirilen bu teorinin Yunan atomizmi olduğunu iddia eden oryantalistleri eleştirmektir. Atom teorisi konusundan önce, kelâmın ortaya çıkışına zemin hazırlayan konjonktürel şartlara ve klasik kelâm problemlerine yer vermesinin nedeni de budur. Bu vesileyle kelâm atomculuğunun, İslâm dünyasında antik Grek felsefesinin tanınmaya başladığı dönemden çok daha önce oluşturulmuş olduğuna dikkatleri çekmek istemektedir. Bu nedenle de kelâmcıların, atom teorisi hakkındaki görüşlerine direkt olarak onların kendi eserlerinden değil, Yahudi bir filozof

olan Maimonides'in "*Delâletü'l-Hâirîn*" adlı eserinin ilgili bölümlerinden, sık sık ve bazen isim vererek, bazen de isim ve sayfa numarası belirtmeksizin aktarımlar yaparak yer vermiştir. Birincil kaynaklara, yani kelâmcıların kendi eserlerine -birkaç kelâmcıya gönderimde bulunması dışında- pek fazla yer vermemiş, bu kaynaklara müracaat etmemiştir. Her ne kadar Maimonides'e eleştiriler yöneltip bazen de onu suçlamış olsa da Günaltay, makalesini geniş ölçüde Maimonides'ten, söz konusu eserinin kelâmcıların atom teorisi ve diğer konulardaki görüşlerine tahsis ettiği fasıllardan yaptığı aktarımlar üstüne/etrafında şekillendirerek kaleme almıştır. Kelâm atomculuğu konusundaki makalesini, direkt olarak İslâmî kaynaklardan yararlanarak kaleme almaya ilmî birikimi ve imkânları yeterli olduğu halde, çalışmasını bu Yahudi filozofun kitabını referans alarak yazmış olması düşündürücüdür. Günaltay'ın Maimonides'i eleştirdiği en önemli konu ise; Maimonides'in, kelâmcıların, atomculuğu materyalist atomcu Grek filozoflarından almış olduklarını öne sürüp, bu konuda oryantalistlere de yanlış adres göstermiş olduğunu savunmasıdır.

Günaltay, gerek atom teorisi ve gerekse diğer konularda kelâmcılar hakkında değerlendirme yaparken sübjektiftir. Kelâmcılarla filozoflar arasında herhangi bir konuda karşılaştırma yaptığında objektif davranmaz ve peşinen kelâmcılardan taraf olur. Onun bu tutumu, tarafgirliğin de ötesine geçerek İslâm felsefesini ve özellikle Meşşâî İslâm filozoflarını dışlayıcı bir tavra dönüşmüştür. Kelâmcıların başlattığı fikir hareketlerini, yabancı kültürlerin etkisi olmaksızın "doğrudan doğruya İslâm dünyasında ortaya çıkan bir felsefe hareketi" olarak gören müellife göre, İslâm felsefesi klişesiyle bilinen felsefî akımlar, gerçekte İslâm felsefesi değildir. Günaltay, "asıl 'İslâmî' felsefenin" muhtelif kelâm mezheplerinde aranması gerektiğini iddia etmektedir.* Müellif bu tutumunu bu makalesinin değişik yerlerinde örtük veya açık bir şekilde birkaç kez daha ortaya koymuştur. Böyle bir anlayışa sahip olduğu için de; gerek Allah-âlem

* Bkz: GÜNALTAY, *Antik Felsefenin İslâm Dünyasına Girişi*, Sad: İrfan Bayın, s:21, Kaknüs Yay. İst-2001

ilişkisi konusunda ve gerekse diğer konularda Meşşâî filozofların görüşlerine yer vermesi gerektiğinde, çoğu kez direkt aktarımlar yapmak yerine kendi yorumlarını onların görüşleriymiş gibi yansıtır ve bu görüşleri pek de şık sayılmayacak hakaretâmiz nitelgeler kullanarak eleştirir. Bu anlayış ircacı/indirgemeci bir retoriktir ve böylece de İslâm felsefesi kelâma indirgenmektedir. İslâm düşüncesinin alt kategorisi durumundaki disiplinler birbirine indirgenmemelidir. İndirgemeciliğin nereden kaynaklandığı, ne gibi sorunların çıkmasına yol açtığı ve bunun hangi nedenlerle kabul edilmesi mümkün olmayan bir anlayış olduğu başlı başına bir çalışma konusudur. Bu nedenle biz de, Günaltay ve diğer bazı araştırmacıların benzer yaklaşımlarından hareketle; indirgemecilik konusunda, şu an yayıma hazırlanmakta olan *“Kelâm-Felsefe İlişkileri: İslâm Felsefesini dışlayan İndirgemeci Retoriğe Eleştirel Bir Yaklaşım”* adlı bir eser hazırladık. bu konudaki eleştirilere burada ayrıca yer vermeyecek oluşumuzun sebebi bu çalışmadır.*

Günaltay, makalesinde ikinci, hatta üçüncü dereceden birçok kelâmcının isim ve fikirlerine yer verdiği halde, sistem kurucu kelâmcılardan biri olmasına rağmen çok önemli bir düşünür, adının bir kez sıradan bir cümle içinde geçtiği yer istisna tutulursa yer vermemiştir. Bu büyük düşünür, meşhur Türk kelâmcı el-Mâtürîdî'dir. Kelâm tarihine giriş niteliği taşıyan bir makalede, böylesine önemli ve Türk dünyasının yetiştirdiği, ekol kurmuş büyük bir kelâmcının görüşlerine yer vermemiş olması, bu makalesinin en önemli eksiğidir. Öyle ki; bir kez ve sadece adının geçtiği cümlede bile, hakkında gerçeği pek de yansıtmayan bir bilgi vererek şöyle demiştir: “Ebu Mansur el-Mâtürîdî de Eş'arîlik'ten daha çok Selefiye'ye yakın olan bir mezhebin yayılmasını sağlıyordu.”

* Başlangıçta bu kitapta yer almasını düşündüğümüz bir makale olarak kalem aldığımız eserin, içeriği makale sınırını aştığı için, yaptığımız istişarelerden sonra ayrı bir kitap halinde yayımlanmasına karar verdik. Bu kitabın kapsamından son aşamada çıkarıldığı için de, adı geçen eserimize yaptığımız atıfları -henüz yayımlanmadığından- “önsözde anılan çalışmamıza bakınız” şeklinde değiştirmek zorunda kaldık.

Ancak tespit ettiğimiz kadarıyla dikkat çekmeye çalıştığımız bütün eksikliklerine rağmen bu makale, kelâm atomculuğu hakkında Müslüman bir ilim adamı tarafından yazılmış, kavratıcı ve önemli bir araştırma mahsûlüdür. Onu önemli kılan en önemli özelliği ise; kelâm tarihinin gelişim süreci içinde atom teorisi konusunu, oluşumuna zemin hazırlayıcı arka-planıyla birlikte anlatarak ve hemen hemen bütün yönleriyle işlemeye çalışmış olmasıdır. Konunun hem arka-planı, hem konuyla alakalı bilinmesi gereken birçok detayını içerecek şekilde, hem de bu teori ile ulaşılmak istenen amaçları ve sonuçlarıyla birlikte ele alınarak işlenmiş olması, kelâm atomculuğu hakkında, konuya ilgi duyan ve araştırma yapmak isteyen okuyucuya zihinsel bir çerçeve sunmaktadır.

Bu kitabın iki ayrı bölümden oluşmasının nedenini de açıklamak gerekmektedir:

Birinci bölüm; kelâm atomculuğunun, kelâmın gelişim süreci içinde nasıl oluştuğu, hangi ilkeler üzerine inşa edildiği ve bu teorinin ortaya atılıp geliştirilmesiyle nelerin amaçlandığı gibi konuları işleyerek, atomculuğu içeriksel olarak ele almaktadır. Bize ait olan ikinci bölümde ise; içerikten bağımsız olarak ve sadece kelâm atomculuğunun kaynağı ve İslâm öncesi/dışı geleneklerdeki atom teorileriyle benzerliklerine dair yorum, yaklaşım ve iddialar ile bunların değerlendirilmesi konu edilmiştir. Günaltay atomculuğun içeriğini konu edinerek '*içinden anlaşılması*'ni sağlamaya çalışmıştır. Kelâm atomculuğunun kaynağının tartışılması ise, içeriğine ilişkin hususlara girilmeksizin, konunun geneli üzerinden, yani bir bakıma '*dışından bir anlamlandırma*' çabasıdır. Böylece kelâm atomculuğunun hem muhtevası anlaşılmalı, hem de genel düşünce tarihi ve İslâm düşüncesi tarihi açısından taşıdığı önem ve değer anlaşılmalıdır.

"Kelâm Atomculuğunun Kaynağı ve Antikçağ Atom Teorileri İle Arasındaki Benzerlikleri Sorunu" adını taşıyan makalemizin giriş bölümünde, oryantalistlerin, kelâm atomculuğunun Yunan kaynaklı olduğu iddiaları ile bazı oryantalistlerin ve Günaltay da dâhil olmak üzere Müslüman bazı araştırmacıların, kelâm atom-

culuğunun Hind kaynaklı ve Hind atomizmi ile arasında benzerliklerin bulunduğu yorumlarına yer verilmiştir, Daha sonraki bölümde Yunan ve Hind atom teorilerinin genel özelliklerinden hareketle bu teoriler ile kelâmcıların atom teorisi arasında karşılaştırmalar yapılarak söz konusu iddia ve yorum sahiplerinin yaklaşımları eleştirilmiştir. Kendinden önceki atom teorileri ile benzerlik açısından karşılaştırmalar yapılmasına ve bundan hareketle kaynağı konusunda bazı iddialar ortaya atılmasına rağmen, kendinden sonraki ve özellikle Batı felsefî doktrinleri ile arasında karşılaştırmalar yapılmamış olmasına dikkat çekilerek, kelâm atomculuğu ile bazı Batı felsefî doktrinleri ve modern fizik kuramları arasında kaynak ve benzerlik açısından birkaç karşılaştırma yapıldıktan sonra, sonuç kısmında kelâm atomculuğunun özgünlüğü vurgulanmıştır.

Bu makaleden sonra yer alan beş ekten ikisi, Günaltay'ın makalesinde açıklama yapılmasına gerek duyulan iki konuda açıklama yazıdır. Bunlardan birincisi, "Ek-3: Kelâmda Tevhîd Konusunun Önemi" adlı ekte yer alan, kelâmcıların Allah'ın birliğinin kanıtlanmasına niçin varlığının kanıtlanmasından daha çok önem verdikleri konusu, "Ek-5: Tevellüd Doktrini" adlı ekte açıklanmaya çalışılan ikinci konu ise; Wolfson'un, tevellüd doktrininin Aristoteles'in insan fillerine ilişkin görüşlerinden devşirildiği iddiasına yönelik eleştirilerimizdir.

"Ek-1: Meşşâî Felsefede Allah-Âlem İlişkisi" başlığı altında, Günaltay'ın Meşşâî filozoflar hakkında yaptığı yanlış yorumlar eleştirilmiş, ayrıca kelâm atomculuğunun onto-teolojik bir Allah-âlem ilişkisi olması dolayısıyla, filozofların da aynı konuda ortaya koydukları doktrinlerine de özet olarak yer verilmiş ve böylece filozoflarla kelâmcıların Allah-âlem ilişkisi konusundaki görüşlerinin karşılaştırılmasına imkân sağlamaya çalışılmıştır. Bu ekte bir de Günaltay'ın kelâmcılarla İbn Rüşd arasındaki tartışmalara değinirken İbn Rüşd hakkında ileri sürdüğü fikirler ve yaptığı yorumların da gerçeği yansıtıp yansıtmadığı tartışılmıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi Günaltay'ın, Mâtûrîdî'nin fikirlerine yer vermeyişinden dolayı, makalesinde işlediği Allah-âlem

ilişkisi, sıfâtullah, nedensellik, akıl ve akıl-vahiy ilişkisi ve atom teorisi gibi kelâm problemleri konusunda Mâtürîdî'nin görüşlerine yer verilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu amaçla yer alan ek “Ek-2: Mâtürîdî'nin Kelâmî Görüşleri” başlığını taşımaktadır.

Günaltay'ın kelâm atomculuğunu Mâimonides'i merkeze alarak ve sürekli olarak bu Yahudi filozofun adı geçen eserine müracaat etmek suretiyle işlemesinden dolayı hem Maimonides, hem de eseri ve bu eserin yazılış amacı konusunda, kelâm atomculuğunun ‘içerden anlaşılması’ noktasında dikkate alınması gereken hususlar olduğu düşünülmüş ve bunlara “Ek-4: Maimonides ve *Delâletü'l-Hâirîn* adlı eseri” başlığı altında değinilmeye çalışılmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde son olarak bir de “Küçük Kelâm Sözlüğü” yer almaktadır. Günaltay'ın makalesi, yukarıda özetlenen içeriği dolayısıyla ‘kelâma giriş’ niteliği taşıdığından, metinde geçen kelâmî kavramlar hakkında dipnotlar ekleyerek açıklama ve tanımlama yapmak ve metni dipnotlar yığını haline getirmek yerine, söz konusu kavramlara ve terimlere ilişkin açıklamaların, kitabın sonuna eklenen küçük bir sözlükte yer alması daha uygun görülmüştür. Fakat sözlükte metindeki kavramların haricinde, bu kitapta kullanılmayan kavramlara yer verilmemiştir.

Son olarak kitabın hazırlanmasında dikkat edilen hususlara değinilmelidir: Sadeleştirme yapılırken, metinde adları geçen kelâmcı ve filozofların doğum-ölüm tarihleri, anlam bozukluğunu ve ifade düşüklüğünü gidermek amacıyla yapılan küçük bazı eklemeler dışında metne müdahale edilmemeye çalışılmış, metnin içine tarafımızdan eklenenler, köşeli paranteze alınmıştır. Kelâmî ve felsefî kavramların orijinaleri korunmuş, bu tür kavramların yaygınlaşmış Türkçe karşılıkları kullanıldığında ise orijinaleri parantez içinde yazılmıştır. Açıklama ve kaynak gösterme amacıyla tarafımızdan eklenen dipnotların sonuna, Müellifin dipnotlarıyla karışmaması için köşeli parantezde “[s.n.]” kısaltması kullanılarak bunların “Sadeleştirinin notu” olduğu belirtilmiştir. Bazı kavramların üstünde bulunan (*) işareti de tarafımızdan konulmuş olup, bu işaretin üzerinde bulunduğu kav-

ram ve terimlerin, eserin sonundaki sözlükte yer aldığı belirtilmek istenmiştir. Günaltay'ın makalesinden bizim makalemize, bizim makalemizden de Günaltay'ın makalesine yapılan gönderimler, bölüm ya da ara başlıklar belirtilerek yapılmıştır. Metnin orijinalinde, “Mütekellimînin Atom Nazariyesi” ve “Mütekellimînin İsbât-ı Vâcib Delilleri: Hâlık ve Nâzım Allah” konu başlıkları ve “Mütekellimînin Sisteminde Halâ” ara başlığı dışında hiçbir başlık bulunmamaktadır. Metnin “Kelâm Tarihine Giriş” ve “Kelâmda Ana Konular” şeklinde iki kısma ayrılıp, konu başlıkları eklenerek bölümlendirilmesi ve bu bölümlendirme dolayısıyla aşağıda yer alan “İçindekiler” sayfasının oluşturulması bize aittir. Metne tarafımızdan yapılan tek müdahale de bu bölümlendirmedir. Bu başlıkların eklenmesindeki amaç; kitabın daha derli-toplu hale getirilmek istenmesidir. Kitabın sonunda yer alan felsefî/kelâmî kavramların Fransızcalarının Arapça ve Türkçe karşılıklarını gösteren cetvel ve bibliyografya da bize aittir. Bunlar da yine aynı amaçla, yani düzenli bir kitapta bulunması gerektiği düşünülerek hazırlanmıştır.

Müellif, makalesinde başta Maimonides'in adı geçen eseri olmak üzere toplam sekiz kaynak kitap kullanmış ve bu kaynaklardan bazen sadece isim vererek, bazen de isim ve sayfa numarası belirtmeksizin aktarımlar yapmış ve bunlara gönderimlerde bulunmuştur. Biz bu eseri hazırlarken Leopold Mabilieu'nun “*Historie de la Philosophie Atomistique*” adlı eserinin haricinde, müellifin kullandığı tüm kaynakları kullandık ve onun yaptığı nakilleri, naklettiği kaynakların orijinaleri ve Türkçe çevirileriyle de karşılaştırdık.

En çok başvurduğu eser olan *Delâletü'l-Hâirin'*den yaptığı aktarımlara ilişkin şunları ifade etmek istiyoruz: Müellif bu eserden aktarımlar yaparken eserin hangi dildeki çevirisini ve hangi baskısını referans aldı bilemiyoruz. Ancak, bu makaleyi kaleme aldığı tarih itibarıyla varolan birkaç neşrinden ikisini tercih etmiş olabilir diye düşünüyoruz. Birincisi Süleymâniye Kütüphanesi'ndeki nüshası (Cârullah, No:1279), diğeri; Sholomo Munk tarafından 1850-1866 yılları arasında Paris'te İbrnîce aslıyla birlikte “*Le Guide des Égarés*” adıyla üç cilt olarak neşredilen Fransızca çevirisidir. Ancak, bu çalışmada kelâm ve atomcu-

luğun kaynağına dair iddialarını eleştirdiği oryantalistlerden birinin de Munk oluşu ve birkaç yerde Munk'tan söz edişi dikkate alınır, ikincisini referans aldığı tahmin edilebilir. Yararlandığı, Batılılara ait diğer kaynakların Fransızca oluşu ve Maimonides'ten aktardığı pasajlarda geçen bazı kelâmî/felsefî kavramların Fransızca karşılıklarını kullanmış olması da tahminimizi doğrulamaktadır. Ancak biz, müellifin aktardığı pasajları karşılaştırırken, Hüseyin Atay'ın İbranîce harflerle Arapça aslından, doğrudan Arapça'ya çevirdiği Arapça neşrini kullandık. Günaltay'ın isim vermek suretiyle gönderimde bulunduğu yerlere eklediğimiz dipnotlarda (Bkz) kısaltmasıyla, çoğu zaman da isim vermeksizin aktarım yaptığı için kendisine aitmiş gibi görünen, fakat karşılaştırdığımızda Maimonides'ten aynen aktarıldığına şahit olduğumuz yerlerde ise (Krş) kısaltmasıyla Arapçasındaki sayfa numaralarını verdik. Ancak hemen belirtmek isteriz ki müellifin aktardığı pasajların çevirisi kendisine ait olup, çeviri yaparken kullandığı ifadelerin sadeleştirilmesi dışında, müellifin tercümelerine -düzeltme, ekleme, çıkarma gibi- bir müdahalede bulunmadık. Bu nedenle, Atay'ın Arapça neşrinden alınıp tarafımızdan çevrilerek eklenen birkaç pasajın dışında, kendisinin aktardığı pasajların tercümesinin tüm sorumluluğu da kendisine aittir. Bu durum diğer kaynaklarla ilgili aktarımların karşılaştırmaları için de geçerlidir. Bu kaynakların isim ve yazarları, bizim kaynakçamızın sonunda yer almaktadır.

İmkânlar çerçevesinde azami dikkat gösterilerek hazırlanan bu çalışmada, bir takım hata ve eksikliklerin bulunması kaçınılmazdır. Biz şimdiden muhtemel hata ve eksikliklerimizi kabul ediyor ve ileride daha kaliteli çalışmaların yapılabilmesi açısından, tespit edilen eksiklik ve hatalarımızın, müspet ve menfî eleştirilerin tarafımıza bildirilmesini ilgililerden istirham ediyoruz.

Böyle bir çalışmanın ortaya çıkması için beni teşvik eden değerli hocam Sayın *Doç.Dr. Tefik Yücedoğru Bey'e* saygılarımla teşekkür ediyorum. Onun teşvikleri olmasaydı bu kitap ortaya çıkmayacaktı. Ayrıca "Kelâm Atomculuğunun Kaynağı Sorunu" adlı makalesinden yararlanma imkânı sağlayan ve bu konuda hem adı geçen makalesindeki yönlendirici araştırmalarından,

hem de değerli fikir ve görüşlerinden oldukça yararlandığım Sayın *Doç.Dr. Cağfer Karadaş* Bey'e, öneri ve katkılarından dolayı muhterem *Mehmed Temelli*'ye, eserin yayımlanması konusundaki destek ve yaptığı değerlendirmeleri için Sayın Ali Bulaç Bey'e, Sayın Hüseyin Nazlıaydın'a ve onun şahsında Fecr Yayınevi'ne de ayrı ayrı teşekkür etmeyi bir borç kabul ediyorum. Yoğun gündemine rağmen zaman ayırarak yaptığı eleştirilerle önemli katkılar sağlayan Sayın *Prof.Dr. Nadim Macit* Bey'e de ayrıca saygılarımı sunuyorum. Son olarak; kanser tedavisi gördüğü dönemde hazırlamaya başladığım bu eserin çıktığını görmeyi çok arzu ettiği halde göremeden ebedi âleme intikal eden merhum babam *Hasan Bayın*'a, ardından son okuma yapılıp tam baskı aşamasına gelmişken ani vefatıyla beni derin acıya sevk eden merhum annem *Ayşe Bayın*'a ve elbette bu eserin müellifi olan *M. şemseddin Günaltay*'a Allah'tan sonsuz rahmet diliyorum.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır...

İrfan BAYIN
23 Ağustos 2006
Değirmenlikızık – BURSA
irfan-bayin@hotmail.com